

Ольга ЛЕЩЕНКО

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ МОТИВІВ ТА ІНТЕНЦІЙ АДРЕСАНТА В ТЕКСТАХ АНГЛОМОВНИХ КАЗОК

Антропоцентризм пронизує усі сфери духовного та соціального життя людини. Категорія антропоцентризму розглядається в різних парадигмах наук. Неабиякий інтерес викликає ця категорія і в лінгвістиці. Антропоцентризм - це новий виток спіралі у розвитку науки про мову (І.В.Арнольд).

Сучасна лінгвістика пов'язує мовлення з усіма видами людської діяльності, що об'єктивує її антропоцентричний характер. Вивчення мотивів та інтенцій адресанта на матеріалі текстів допомагає глибше розпізнати природу антропоцентричності, її реалізації у поверхневій та глибинній структурах текстів.

Антропоцентричний принцип передбачає вивчення механізму когнітивного процесу, осмислення статусу людини в соціумі, мові та мовленні.

Сприйняття людиною себе як центру всесвіту проявляється, зокрема, у значеннях слів кількісної семантики, у соматичних одиницях, метафорах тощо. Форми антропоцентризму залежать від сфер духовного життя та рівня цивілізації, наприклад: побутова, авторитарна, деперсоналізуюча, патерналістична, гуманістична, персоналізована форми.

Еволюція антропоцентризму зумовлюється характером пізнання людиною оточуючого світу. Вихідною формою антропоцентричності є природнича автоцентричність живих істот, генетично запрограмована діяльність як продукт біологічного розвитку живого організму. Автоцентричність є результат розвитку живої матерії, прагнення істот до виживання, самозахисту, розширення засобів життєдіяльності. У процесі еволюції автоцентризм змінює свої форми, еволюціонує і в людському

середовищі перетворюється в антропоцентризм, який детермінується матеріальним та духовним рівнями життєдіяльності людини. Антропоцентризм обіймає поліаспектні опозиції типу людина¹ - людина², людина - соціум, людина - її знання про світ, людина - її переживання, людина - створені нею образи.

Антропоцентризм притаманний як філософським, так і лінгвістичним концепціям.

У формах духовної культури антропоцентризм фіксується у таких семіотичних системах як міфологія, філософія, релігія, мова та мовлення.

Ця категорія є особистісно орієнтованою, вона співвідноситься з людським фактором, детермінується як соціальним, так і лінгвістичним досвідом.

Антропоцентричність у художній літературі - це особливий спосіб пізнання та осмислення суб'єктом оточуючої дійсності. Суб'єкт у своєму прагненні пізнати та експлікувати оточуючий світ пропускає його через призму свого відчуття. Саме тому в художньому творі знаходять відбиття кваліфікативні оцінки автора, який у своїй лінгвокреативній діяльності реалізує антропоцентричний принцип.

Антропоцентричність будь-якого художнього тексту об'єктивується взаємовідношенням автора, діючих осіб та читача.

Епіцентрами казки як художнього тексту завжди виступають казкар, персонажі (герої казки) та адресат.

Проблеми співвідношення мови і людини постійно знаходяться у центрі уваги лінгвістів (Н.Д.Арутюнова, М.М.Бахтін, Е.Бенвеніст, Р.О.Будагов, В.Гумбольдт, О.С.Кубрякова, О.О.Леонт'єв, Б.С.Серебренніков, А.А.Уфімцева).

Терміни антропоцентризм, антропоцентричність та антропоцентричний принцип у метамові лінгвістики з'явилися нещодавно

(Ю.С.Степанов 1975, В.А.Кухаренко 1988, В.М.Телія 1988, А.І.Домашнєв 1989, І.В.Арнольд 1991, Г.В.Єйгер 1996).

У сучасній науці про мову помітне зрушення, зміна базисної парадигматики, перехід від іманентної до антропологічної лінгвістики, що вивчає мову у тісному зв'язку з людським фактором, через призму мовленнєвої діяльності (Г.Г.Почепцов, В.І.Карабан).

У процесі вивчення мовної картини світу лінгвісти звертають особливу увагу на антропоцентричний принцип, згідно з яким людина виступає мірою всіх предметів. Людина пізнає, відображає і омовляє світ ідей, концепцій згідно з дією антропоцентричного принципу за особистою шкалою цінностей (В.М.Телія). Філологія як наука про слово була завжди спрямована на людину (І.В.Арнольд). У сучасній лінгвістиці принцип антропоцентричності притаманний усій парадигмі цієї науки і вважається одним із головних.

Вчені-лінгвісти зосереджують увагу на мовленнєвій діяльності комунікантів, її мотивах, інтенціях, на використанні спеціальних мовних одиниць, що інвентаризуються та моделюються у системних відношеннях (І.П.Сусов).

У працях із лінгвістики тексту антропоцентричність трактується як обов'язкова універсальна категорія (В.А.Кухаренко, А.І.Домашнєв, І.П.Шишкіна, О.А.Гончарова).

Погоджуючись з положенням про те, що текст має три основні категорії (Час, Простір, Людина) і відзначаючи важливість персонажів у визначенні категорії антропоцентричності, все ж не слід недооцінювати дієвість таких факторів, як людина - автор та людина - читач, які, знаходячись за межами тексту, виступають текстоутворюючими елементами. Діяльність антропоцентричного принципу залежить у тексті від жанру, інтенцій автора, його індивідуальності та досвіду комунікантів. Вивчення реалізації антропоцентричності в текстах одного жанру

допомагає розглянути природу цієї категорії, її обумовленість факторами мови, тексту, його компонентів. Ідентифікація антропоцентричності в англomовній казці є актуальною для розпізнання статусу комунікантів (адресанта та адресата), суб'єктивного ставлення казкаря до персонажів казки, до її сюжету, до читача, для аналізу способів та засобів вербалізації прагматичних інтенцій казкаря як основного реалізатора антропоцентричного принципу.

Казкар - творець тексту . Він інтегрує казку, живе в ній, пронизує її наскрізь: функціонує в заголовку, в хронотопі, у фабулі, у мовних інноваціях, в авторських коментуваннях, тобто у поверхневій та глибинній структурах тексту. Образ автора (С.О.Васильєв, В.В.Виноградов, Д.С.Ліхачов) свідчить про дієвість антропоцентричного принципу, бо автор - це іманентний суб'єкт тексту казки, яка починається і кінчається авторськими зусиллями. За його волею розвивається сюжет, появляються ірреальні герої, створюються казкові ситуації, непередбачені перешкоди. Автор творить чудеса для того, щоб розвеселити читача, погратися досвідом, виступити моралізатором, вихователем та оптимістом, який вірить у добро і цьому навчає свою аудиторію.

Принцип антропоцентричності проявляється уже з першого знака тексту казки - його заголовка. Заголовок - це стиснута пружина тексту, що відзначається високою антропоцентричністю. Автор слідкує за тим, щоб заголовок не розходився із сюжетом та вказував на обрану тему. У цьому блоці автор компресує зміст казки. Ентропія заголовка знімається поступово у процесі векторного розгортання фабули. Автор казки навмисне подає заголовок у лапідарній компресованій формі. Таким чином, автор запрошує читача детально познайомитись із захоплюючою, вигаданою інформацією, що розміщається у постпозиції до заголовка. Аналіз матеріалу показує, що заголовки англomовних казок не тільки лаконічні, але й поліфункціональні. Серед функцій заголовка особливе

місце посідає антропоцентрична функція, що носить регулярний характер. Ця функція об'єктивується наявністю чотирьох основних груп заголовків з обов'язковими антропокомпонентами.

До першої групи належать заголовки з власними / загальними / дескриптивними іменами / назвами героїв, наприклад: Skillywidden, Cherry of Zennor, Mossycoat, Cap o' Rushes, Lusmore the Humpback, The Servant Boy and the Farmer, The Three Sillies, The Gingerbread Man.

До другої групи належать антропоморфічні заголовки, що співвідносяться з назвами тварин, міфічними істотами, у яких проявляються риси людини, наприклад: The Little Red Hen, The Knucker of Lyminster, The Three Little Pigs, The Tulip Pixies, The Sweating Fairies.

До третьої групи належать заголовки, що вказують на дії, об'єкти дії, умови існування героїв казки, наприклад: The Three Wishes, The Magic Ointment, Egg - Shell Pottage.

Четверта група заголовків є змішаною. В ній представлені в різній сполучуваності перші три групи; заголовки четвертої групи відзначені також антропоцентричністю, наприклад: The Old Woman and Her Pig (I+II); Jack and the Beanstalk(I+III); Brer Rabbit's New House (II+III).

Як показує дослідження, в першій, другій та четвертій групах заголовків антропоцентричність реалізується експліцитним способом за допомогою елементів поверхневої структури. Реалізація антропоцентричності у третій групі відбувається в основному імпліцитно, комуніканти асоціюють заголовки з антропокомпонентами, посилаючись на свій досвід, фонові знання.

Абсолютна антропоцентричність заголовка англійської казки об'єктивується високим коефіцієнтом насиченості цього блоку антропокомпонентами (K_a), що може бути визначений за формулою:

$Ka = \frac{A}{N}$, в якій А - антропокомпоненти, N - загальна кількість слів у заголовку:

$$Ka \geq 0.2 - 1$$

Серед лексем заголовків значне місце посідає іменник, що в англійській мові нормативно вживається з означеним / неозначеним / нульовим артиклями. Вживання артикля обумовлено не тільки структурою мови, але й інтенціями казкаря, його посиланням на наявність чи відсутність соціального досвіду стосовно референта казки. Анафоричні та катафоричні посилання автора стосуються попередньої інформації та постінформації, маркерами якої відповідно виступає означений та неозначений артиклі (Х.Вайнрих, А.Вежбицька, Т.М.Ніколаєва). Аналіз емпіричного матеріалу свідчить про те, що іменники в заголовках досліджуваних текстів мають тенденцію до вживання означеного артикля, що експлікується загальним досвідом наратора і читача, їх спільними фоновими знаннями. Іменники з неозначеним артиклем орієнтовані на постінформацію, що подається казкарем для читача у казці.

За задумом автора заголовки виступає як показник перспекції тексту. У ньому, інтегруючись, актуалізуються категорії когезії, когерентності та антропоцентричності.

Авторська присутність притаманна також інтродуктивним частинам казки - зачинам. Поліфункціональність зачинів детермінована традицією, згідно з якою цей блок казки виконує функції передмови, інтродукції, пролога, сприяє перспекції сюжету та служить стартом для казкових подій. Зачин є благодатним локусом прояву казкаря як інтенціональної сторони текстового антропоцентризму, в якому він прямо, без посередників, звертається до читача, створює настрій для сприйняття казки. У цьому блоці казки автор спирається на досвід, використовує традиційні формули казкарів, що залишилися йому у спадщину.

Казкар розміщує свою казку у спеціальний хронотоп - вказує на час подій [T], на їх місце [S], або на те і друге [TS], наприклад:

[T]: Once upon a time there was a shoemaker who made very good shoes (The Elves and the Shoemaker).

[S]: A little red hen lived all alone in a house in the forest (The Little Red Hen and the Fox).

[TS]: There was once a gentleman who lived in a fine house with his kind and gentle wife and their pretty daughter (Cinderella).

Типологічний аналіз ініціальних формул свідчить про те, що українським та російським казкам притаманна топографічна формула [S], а англійським - хронологічна формула [T] з різним лексичним наповненням, наприклад: *once upon a time, there was once, a long time ago, there were formerly, dunnamany year (years) ago, some time since, on a certain time, one day, one winter(summer) morning, one evening, one dark and stormy night etc.*

Одержуючи за традицією набір конкретних казкових формул, казкар пасивно або активно їх осмислює. У процесі активного осмислення лінгвокреативна діяльність казкаря залежить від його таланту та майстерності. При модифікації традиційних формул казкар розширює їх, нарощує, залучає різні стилістичні прийоми та засоби (гіперболи, епітети, метафори, повтори, синоніми, парентетичні конструкції, інверсію тощо). Наприклад:

«Once upon a time - and a very good time it was - when pigs were swine and dogs ate lime, and monkeys chewed tobacco, when houses were thatched with pancakes, streets paved with plum puddings, and roasted pigs ran up the streets with knives and forks on their backs, crying, 'Come and eat me!', that was a good time for travelers» (The Clicking Toad).

«Long ago, and a long time it was. If I were there then, I wouldn't be there now. If I were there then and now, I would have a new story or an old story, or I

would have no story at all. In any case, however well off I am tonight, may ye not be half so well off tomorrow night» (The Servant Boy and the Farmer).

Для ініціальних блоків цього типу характерний несерйозний, гумористичний, пародійний тон. Казкар цими інтродукціями привертає увагу читача, бажаючи розвеселити його, створити настрій, підготувати його до сприйняття ірреальних казкових подій. На ретроспективний характер подій в ініціальних формулах автор вказує комплексно, морфологічними та лексичними засобами, серед яких домінантою виступає лексема «*once*».

Аналіз зачину англomовної казки свідчить про обов'язкову антропоцентричність цього блоку. Антропоцентричність проявляється, зокрема, у фізичній присутності героя, у переліку подій, що пов'язані з ним, у хронотопі, який подає автор, у суб'єктивному коментуванні та соціально-територіальних варіюваннях мови.

Локальні параметри казкових подій, як показує аналіз, маніфестуються у поверхневій структурі тексту і мають при цьому відношення не тільки до подальших подій, але й до самого казкаря, його мовлення. Майже третина англomовних народних казок (31.3%) відзначається топографічною орієнтацією.

У цих текстах ірреальні події подаються автором у реальному географічному локусі. Наприклад:

«There was once a farmer called Jack o'Kent who had a small piece of land near Kentchurch in Herefordshire...» (Tops or Butts?).

«At a farmhouse called Berth Gron, in the prish of Llanfabon, there once lived a young widow» (The Llanfabon Changeling).

«Once upon a time there lived in the village of Netherwitton a cottager and his wife whose greatest unhappiness was that they had no children» (The Magic Ointment).

«There was once a poor man who lived in the fertile glen of Aherlow, at the foot of the gloomy Galtee mountains, and he had a great hump on his back...» (Lusmore the Humpback).

Деякі англомовні казки свідчать про діалектну приналежність казкаря до певної етнічної групи. Діалектні аспекти тексту знімаються адаптацією казки. Посилання на реальний локус та діалектні аспекти дають читачу непряму інформацію про походження казки та про етнічну приналежність казкаря.

Таким чином, антропоцентричний фактор у зачинах казки діє за дихотомічним принципом, а саме: автор - хронотоп подій, автор - етнічна група, до якої він належить, автор - його соціальний та лінгвістичний досвід.

Інтродуктивні частини текстів позначені авторським коментуванням різного роду, що свідчить про фізичну присутність казкаря та про дієвість людського фактору. Серед гетерогенних засобів авторського коментування в казці особливо виділяються авторські інтродукції, які так чи інакше пов'язані з фабулою казки, служать початком казкового повідомлення, готують читача до ірреальних подій. Наприклад:

«Lancashire is a famous and noted place, abounding with rivers, hills, woods, pastures and pleasant towns, many of which are of great antiquity. It is also famous for witches, and the strange pranks they played» (Lancashire Witches).

«A'body kens there's fairies, but they're no sae common now as they war langsyne. Noo, weans, if ye'll be guid, I'll tell you a tale» ('Nurse Kind and Ne'er Want').

«You may already know that Anansi is a spider, an impudent spider, full of tricks and surprises, but did you know that Anansi is responsible for the fact that everyone - or almost everyone - has a little bit of common sense? This is how it happened» (Anansi and Common Sense).

За формою інтродукції бувають рифмованими і нерифмованими, монологічними і діалогічними. При всій різноманітності інтродукцій англословної казки, їм завжди притаманна фізична присутність казкаря, який стимулює дієвість антропоцентричного принципу.

У поверхневій структурі присутність казкаря виражається також за допомогою авторських вкраплень компресованого характеру - слів, фраз, ремарок, парантез, конекторів, вигуків тощо, що вказують на ставлення адресанта до референтів дискурсу, наприклад:

«There was wanst upon a time, long ago, a beautiful lady that lived in a castle upon the lake begant, and they say she was promised to a king's son, and they wor to be married, when all of a sudden he was murdered, the crathur (Lord help us), and thrawn into the lake above, and so, of course, he couldn't keep his promise to the fair lady - and more's the pity» (The White Trout).

«There was once a boy called Jack. His mother thought, he was lazy, and she was right» (Jack and the Beanstalk).

«It warn't much ov a castle - onny a few old walls like - but it had been a famous place in de time when dere was a king in every county» (The Sweating Fairies).

Окрему групу авторських коментувань становлять конструкції, у яких першим компонентом виступає автор. Наприклад:

- тільки автор (I think, I reckon, I hear, I speak on, I can tell);

- автор + його сім'я (When I was a liddle boy and lived with my gurt uncle, old Jan Druly; one of my mother's aunts; I've heerd uncle tell de story a dunna - many times);

- автор + соціум (We haven't got many giants about our Zummerzet; Knucker Hole we call it today);

- автор + адресат (and 'tis what I tell'ee, mind; I'll tell you a bonny tale);

- автор + герой (in the morning my brave Jack was up early).

Авторська лінгвокреативна діяльність у поверхневих структурах спостерігається також у модифікаціях традиційних фінальних формул (ФФ), що, зокрема, свідчить про адаптивність мови, її тенденції до варіювання, з одного боку, та творчу діяльність казкаря, з другого боку. Наприклад:

«And they never did go hungry again, but lived happily - oh so happily! - ever after» (Hansel and Gretel).

«So the gentleman turned back home again and married the farmer's daughter, and if they didn't live happy forever after, that's nothing to do with you or me» (The Three Sillies).

«He was not a fortnight home until he took a wife; and it's at their wedding the sport was, and it's he was the happy man from that day forward, and it's all I wish that we may be as happy as he was» (Teig O'Kane and the Corpse).

Слід зазначити, що маркери присутності казкаря реалізуються як ізольовано, так і комплексно, але за змістом вони пов'язані з фінальною ситуацією, вказують на закінчення сюжету.

Типологічними рисами авторської присутності у фреймових блоках казки виступають ірреальні події, традиційні формули, авторські інновації, посилення на етнічні групи, хронотоп сюжету, авторські коментування та апелятиви до читача тощо.

Різноманіття маркерів авторської присутності свідчить про поліаспектний та комплексний характер прояву людського фактора в англійській казці.

Антропоцентричність фреймових блоків казки проявляється в дихотомічних опозиціях: автор - читач, автор - герой, автор - хронотоп подій, автор - мова. Категорія антропоцентричності виражається експліцитним та імпліцитним способами, конкретними мовними засобами, що матеріалізують ірреальні ситуації.

У будь-якій частині тексту казкар з повагою ставиться до читача, виступає на правах наставника, радника та вихователя. Фреймова структура казки позначена дуалізмом автора та читача. Їх посередником виступає герой медіального блоку казки.

Література:

Арнольд 1991: Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике. - М.: Высшая школа, 1991.-140 с.

Домашнев 1989: Домашнев А.Н., Шишкина И.П., Гончарова Е.А. Интерпретация художественного текста.- М.: Просвещение, 1989.- 205с.

Кубрякова 1991: Кубрякова Е.С., Шахнарович А.М., Сахарный Л.В. Человеческий фактор в языке //Язык и порождение речи.- М.: Наука, 1991.- 240 с.

Кухаренко 1988: Кухаренко В.А. Интерпретация текста.- М.: Просвещение, 1988.- 192 с.

Серебренников 1988: Серебренников Б.А., Кубрякова Е.С., Постовалова В.И., Телия В.Н., Уфимцева А.А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира.- М.: Наука, 1988.- 216 с.

Степанов 1975: Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики.- М.: Наука, 1975.- 312 с.

English Fairy Tales. Sel. by Joseph Jacobs.- New York: Grosset and Dunlap Publishers.- 296 p.

Favourite Celtic Fairy Tales. Sel. by J.Jacobs.- New York: Dover Publications, 1994.- 84 p.

Folk-Tales of the British Isles.- Moscow: Raduga Publishers, 1987.- 368 p.

Irish Fairy Tales. Sel. by Ph. Smith.- New York: Dover Publications, 1993.- 89 p.

Kipling R. Just so Stories.- Moscow: Progress Publishers, 1972.- 254 p.

Once upon a time... English Fairy Tales.- Moscow: Progress Publishers,
1975.- 311 p.

Treasury of Literature for Children. A Collection of the Best-Loved
Classic Stories and Phymes.- New York: Barnes and Noble Books, 1993.- 319 p.

Лещенко, О. І. Вербалізація мотивів та інтенцій адресанта в текстах англомовних казок /
О. І. Лещенко // Studia Methodologica. – 1998. – Вип. 5.– С. 93-97.